

ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆ ՀԱՆՊԱՏՐԱՍՏԻՑ ԽՈՍՔԻ
ԸՆԴՀԱՏՈՒՄՆԵՐԻ
ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

*Բանասիր. գիտ. դոկտոր. Կ.Շ. Աբրահամյան,
Բանասիր. գիտ. թեկնածու Կ.Ա. Վեյյան*

Բանալի բառեր. հանպատրաստից բանավոր խոսք, շարահյուսական հատույթ, շարակարգային հարաբերություն, խոսքի “վթարներ”, մինի-վթարներ, խոսքային ուղղումներ:

Ключевые слова: спонтанная разговорная речь, синтаксический фрагмент, синтагматическое отношение, речевые “аварии”, мини-аварии, речевые исправления.

Key words: spontaneous spoken language, syntactic fragment, syntagmatic relations, syntactic “accidents”, mini-accidents, speech repairs.

Հանպատրաստից բանավոր խոսքի առանցքային առանձնահատկություններից է *հատույթավորվածությունը* և *ոչ ինտեգրվածությունը*, որոնց հետևանքը լինում է չնախապատրաստված խոսքի *ոչ կապակցված* շարահյուսությունը: Վերջինս կարող է դիտարկվել որպես ոչ միայն հանպատրաստից բանավոր խոսքում առաջացող սխալների և ժամանակի սղության, այլև առերես հաղորդակցման արդյունք, «երբ տեղեկատվության մեծ մասը հայտնի է տվյալ իրադրության մասնակիցներին, և հարկ չկա, որ այն հնչեցվի»¹:

Բանավոր խոսքում առաջացող շարահյուսական հատույթները կարելի է սահմանել որպես անավարտ միավորներ, որոնք օժտված են թե՛ նախադասությանը և թե՛ բառակապակցությանը հա-

¹ Հմմտ. J. Miller, R. Weinert 2009, 23:

տուկ շարահյուսական հատկանիշներով: Ուշագրավ է այն, որ դրանք չունեն *շարակարգային* հարաբերություններ նույն խոսքաշարի այլ նախադասությունների և բառակապակցությունների հետ: Նման շարահյուսական հատույթները կարող են առաջանալ խոսքային վրիպումներից կամ սխալներից: Մյուս կողմից՝ նրանք կարող են ունենալ նաև այլ՝ գործաբանական դրդապատճառներ:

Շարահյուսական հատույթավորումը համընդհանուր երևույթ է՝ հատուկ տարբեր, այդ թվում տիպաբանորեն տարբեր լեզուների, ինչպիսին են անգլերենը և հայերենը: Շարահյուսական հատույթների պատճառ կարող են լինել այսպես կոչված շարահյուսական «*վթարները*»: Վերջիններս մենք անվանում ենք այնպիսի խոսքային ընդհատումներ, որոնք ի հայտ են գալիս հանպատրաստից խոսքում տարբեր գործաբանական պատճառներով, ինչպես նաև խոսքային վրիպումների արդյունքում:

Հարկ է նշել, որ գործառական դրսևորումներով շարահյուսական վթարները համասեռ չեն և իրենց տարաբնույթ տեսակներով կազմում են մի ամբողջական հարացույց: Հիմք ընդունելով շարահյուսական վթարների ձևային (ֆորմալ) և բառային յուրահատկությունները՝ առանձնացնում ենք դրանց երեք հիմնական տեսակ՝ *մաքսի-վթարներ*, *մինի-վթարներ* և *միկրո-վթարներ*՝ յուրաքանչյուրն իր տարաբնույթ ենթատեսակներով:

Շարահյուսական վթարների ձևային (ֆորմալ), գործաբանական, ինչպես նաև իմաստային առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունն ավելի է կարևորվում, երբ այն կատարվում է զուգադրական-վերլուծության հարացույցում, տվյալ դեպքում՝ անգլերենի և հայերենի նյութի հիման վրա:

Շարահյուսական վթարների ուսումնասիրությունը զուգադրական տիպաբանության լույսի ներքո էլ՝ ավելի կբացահայտի դրանց լեզվամշակութային ազգային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև զուգամետ (կոնվերգենտ) և տարամետ (դիվերգենտ)

գործառական հատկանիշները՝ տիպաբանորեն տարբեր լեզուներում:

Սույն հոդվածում ներկայացվում են մինի-վթարների որոշ գործառական դրսևորումներ հիշյալ լեզուներում: Վերլուծության համար փաստական նյութ են ծառայել զգալի թվով ոչ պաշտոնական հարցազրույցներ, որոնք անցկացվել են լեզվակիրների հետ ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Հայաստանի տարբեր քաղաքներում:

Ինչպես արդեն նշվել է, շարահյուսական վթարների յուրաքանչյուր տեսակն ունի իր ենթատեսակները: Դա վերաբերում է նաև մինի-վթարներին՝ իրենց ենթատեսակներով՝ պայմանավորված տարբեր գործառական դրսևորումներով:

Դրանցից է մինի-վթարների մի այնպիսի ենթատեսակ, որի հիմքում տարատեսակ *ուղղումներն* են: Մեր տվյալները ցույց են տալիս, որ շատ հաճախ հանպատրաստից խոսքում միտքը մի պահ ընդհատվում է, քանի որ հաղորդակցվողը ցանկանում է շտկել իր խոսքաշարը, ուստի անմիջապես հաջորդող խոսքաշարը, ըստ էության, նախորդող ընդհատված հատվածի (հատույթի) ուղղումն է:

Ուղղումները կարող են պայմանավորված լինել նախորդող խոսքաշարում տարաբնույթ վրիպումներով, որոնք առաջանում են տարբեր պատճառներով, այդ թվում նաև “հիշողության կառուցվածքով և սահմանափակումներով պայմանավորված խոսքային դրսևորումներով”²: Նշենք նաև, որ խոսքային ուղղումներն իրենց դրսևորումներով նույնպես համասեռ չեն և կարող են ունենալ տարբեր տեսակներ, որոնք ներկայացնում ստորև:

Այսպես, խոսքաշարի ընդհատման պատճառ կարող է լինել բառի կամ բառակապակցության *ավելացումը*: Բերենք անգլերենի հանպատրաստից խոսքում այս առանձնահատկությամբ մինի-վթարների հետևյալ օրինակները.

² N. Chomsky 1970, 10:

1. *I grew up in..basically in Dallas*, from about third grade on. (interview with C. Thompson),

2. **If I had a chance to live anywhere, I think I would probably...**
other than Austin, I would move to New York, probably for all the work opportunities (interview with J. Duke), 3. **And in the last twenty years the girls .in schools *have.. academically have* been achieving higher standards than the boys.** (interview with Sheily)

Օրինակները ցույց են տալիս, որ խոսքային ընդհատումները և ավելացումները տեղի են ունենում այն պատճառով, որ խոսողը ցանկանում է ճշգրտել իր ընթացիկ խոսքաշարը, քանի որ ավելացված բառերը՝ *basically, academically* (օրինակներ 1, 3) և բառակապակցությունը՝ *other than Austin* (օրինակ 2) խոսողի տեսանկյունից որոշակիորեն կոնկրետացնում են խոսքաշարը:

Երբեմն ավելացած հատվածն ընդարձակ բառակապակցություն է, որն իր հերթին կարող է որոշակի փոփոխություն առաջ բերել հաջորդող խոսքաշարում.

You don't..In the world of architecture in the United States, we don't have any female..female architects. (interview with J. Greenwood)

Այս դեպքում էլ ընդհատված խոսքաշարի *you* դերանվան ավելացումից հետո այն փոխարինվեց *we* դերանունով, որը, թերևս, իմաստային փոփոխություն չի առաջացնում, քանի որ երկու դերանուններն էլ գործածվում են ընդհանրացված իմաստով:

Հայերենում մինի-վթարների այս տեսակն առավել շատ է հանդիպում. ըստ մեր հարցազրույցների տվյալների՝ հայերենում նմանատիպ մինի-վթարները երեք անգամ գերազանցում են անգլերենին: Համեմատենք հետևյալ օրինակները.

1. *Հիմնականում զբաղված են.... Գավառ քաղաքի տղամարդիկ զբաղված են* հիմնականում տնտեսությամբ... (Լ. Հ.-ի հարցազրույցից),

2. *...կարելի է փնտրել բանակից համատարած խուսափման երիտասարդության տղաների շրջանում* բանակից համատարած

խուսափման էտ հոգեբանության ձևավորման մեջ նաև էտ կանացի դաստիարակության դերակատարումը: (Վ. Գ.-ի հարցազրույցից),

3. *Համեմատած Սովետական Միության ժամանակաշրջանում կանանց դերը կանանց և տղամարդկանց դերը* ընտանիքում և ընդհանրապես հասարակական կյանքում. բաժանված էր կոնկրետ չափանիշների. (Կ. Թ.-ի հարցազրույցից),

4. *Այս պահին, ճիշտ է, մենք՝ կանայքս, կարողանում ենք դպրոցում աշխատել կամ որպես.. ը. պոլիկլինիկայում որպես բուժ-բույր, բժիշկ աշխատել...*:(Ն.Կ.-ի հարցազրույցից):

Ինչպես որ անգլերենում էր, հայերենում ևս ավելացումները ներկայացված են որպես կանոն եզակի բառերով կամ երկու բառից բաղկացած կապակցություններով: Սակայն երբեմն հանդիպում ենք բավականին ընդարձակ կառույցների.

Եվ ներկայումս տեսնում եմ և.. ը. ոչ պետական կառուցվածք-ներում, բայց մասնավոր կառուցվածքներում այդ երիտասարդնե-րը՝ և աղջիկները և տղաները լավ էլ վարձատրվում են: (Ն.Կ.-ի հարցազրույցից)

Խոսքաշարի ուղղման մեկ այլ տեսակի գործառական յուրա-հատկությունն այն է, որ նրանում հաղորդակցվողը ցանկանում է *փոխարինել* մի բառը մեկ այլ բառով: Օրինակ՝ անգլերեն.

1. ...I find my friends who teach *in other..inpublic* schools and in .. community colleges,...(interview with P. Jott),

2. Ah..*it would be a .. public..it would be a much..* higher pay,... (interview with P. Jott),

3. I would say um. .. probably ..jobs are .. gained or earned . more and more unmarried, and there are more women who are in um.different fields than the *traditional American..traditional female* fields, um. computer science, politics, economics, um. IT. (interview with T. England)

Այս դեպքում մեկ բառի փոխարինումը մյուսով (other - public, public - much, American - female) ուղեկցվում է կից նախորդող բառի կամ բառակապակցության (in, it would be, traditional)

կրկնությամբ: Սակայն կան դեպքեր, երբ նման կրկնությունները տեղի չեն ունենում, ինչպես հետևյալ օրինակում. *I've never had any sort of obstacles of being a woman to..you know, in my position.* (interview with C. Preston)

Ուշագրավ է, որ բառի փոխարինմամբ ուղղումները տեղ են գտել միայն իզական սեռի ներկայացուցիչների խոսքում: Այս տարատեսակի՝ *բառի փոխարինմամբ* մինի-վթարները հանդիպում են հայերենում ևս: Ավելին, ինչպես և նախորդ դեպքում, հայերենում այս տեսակի մինի-վթարները լինում են ավելի հաճախ, քան անգլերենում: Ըստ մեր հարցումների՝ կրկնակի չափով: Բերենք մի քանի օրինակ.

1. Բայց մի ուրիշ կողմից էլ վատ, ցածր, կտրուկ ցածր կենսամակարդակը, աղքատությունը, անհավասարությունը մեծացրել են նաև *բնեռային մի ուրիշը.. ընտանիքների մի ուրիշ* կատեգորիայի թիվ,...: (Վ. Գ.-ի հարցազրույցից),

2. Ինչ վերաբերում է զուտը. Համեմատության համար, եթե վերցնենք տասնհինգ-քսան տարվա ընթացքի կտրվածքով, ը. միանշանակ և՛ հասարակության հասունացման գուգահեռն՝ ը. գլոբալիզացիայի տենդենցներին գուգահեռը. Կինը ավելի շատ սկսել էր. Ներգրավվածություն ունենալ հասարակական բոլոր ոլորտներում, ը. ինչո՞ւչէ, նաև իրավաբանության ոլորտում, *մեր մասնագիտական.. զուտ մասնագիտական* գործերով: (Մ.Ա.-ի հարցազրույցից),

3. Իրավական առումով, ըստ իս, ինչքան էս կողքից նայում եմ, հուրախություն ինձ, ամբողջը. Ազգաբնակչության իրավական գիտակցումն ա բարձրանում և բարձրացել է համեմատ *հինգ.. տասն-հինգ* քսան տարի առաջ և բարձրանում ա, մարդիկ սկսել են մտածել իրենց իրավունքների մասին և սկսել են գոնե փորձել պաշտպանել իրենց իրավունքները, էս գոնե այդպես եմ կարծում: (Գ.Ղ.-ի հարցազրույցից):

Ոչ միայն անգլերենում, այլև հայերենում բառերի փոխարինման ժամանակ հարակից բառերը կրկնվում են (տե՛ս 1-ին և 2-դ օրինակները): Խոսքաշարի ուղղման երրորդ տարատեսակն այն է,

որ հաղորդակցվողը ցանկանում է ուղղում մտցնել իր խոսքաշարում՝ *հանելով որևէ, ըստ իրեն, խոսքաշարից ավելորդ բառ*։ Օրինակ՝ անգլերեն.

1. *I can just..I can* give the example of, you know, my family members, with my sister. (interview with P. Boham),

2. *But I think now.. I think* women in..in.. in society have um., especially here in Newcastle, I think., you know, I don' t feel change that much here for fifteen twenty years. (interview with C. Preston)

Այսպես, 1-ին օրինակում ընդհատմանը հաջորդող կրկնվող խոսքաշարում (I can) բացակայում է մինչ այդ գործածված just բառը, իսկ 2-րդում՝ now բառը։ Հաջորդող խոսքաշարում նախորդող բառի բացակայությունը, թերևս, կարելի է բացատրել նաև այն հանգամանքով, որ տվյալ բառը համատեքստում էական հաղորդակցական կշիռ չունի, ուստի դադարից հետո հաջորդող խոսքաշարում այն չի հնչեցվում։ Նման օրինակ նկատել; ենք նաև հայերենում.

[...] **Գիտե՞ք՝** ինչու, ոչ թե ինչ-որ ես գովազդում եմ մեր անելիք աշխատանքները, այլ. մեր *նման ավելի* ը.. կան էլի խմբեր, կան, որոնք աշխատում են կոնկրետ . այնպիսի բիզնեսի ոլորտ ստեղծեն Հայաստանում,...: (Պ.Ֆ.-ի հարցազրույցից):

Դժվար չէ նկատել; , որ *ավելի* բառին հաջորդող դադարից հետո այն այլևս չի հնչեցվում։ Տվյալ բառի բացթողումը, հնարավոր է, որ նպատակային լինի, քանի որ խոսողը չի ցանկացել համեմատության մեջ դնել բիզնեսի ոլորտում աշխատող այլ խմբերը։ Հարկ է նաև նշել, որ վերջին տիպի դեպքերը շատ հազվադեպ են թե՛ անգլերենում և թե՛ հայերենում:

Մի շարք դեպքերում խոսքաշարն ընդհատվում է այն պահին, երբ հաղորդակցվողը *հիշում*՝ն հնչեցնում է իր տեսակետից կարևոր տեղեկատվություն, որից հետո նա շարունակում է նախորդ ընդհատված խոսքաշարը։ Օրինակ՝ անգլերեն. [...]Regarding other things within the community, uh.probably, one place we haven't seen

much change is in . elective officials, like *the city.. like the mayor, the city council*.[...] (interview with A. Greenwood)

Կարելի է ենթադրել, որ *like the mayor* բառակապակցությամբ արտահայտված տեղեկությունը, ըստ խոսողի, ավելի կարևոր է, քան *like the city council* բառակապակցությամբ արտահայտվածը, քանի որ հիշելով այն՝ նա ընդհատում է խոսքաշարը և հնչեցնում *like the mayor* հատվածը, ապա նոր վերադառնում նախորդող խոսքաշարին՝ *like the city council*: Երբեմն խոսքաշարի ընդհատումը տեղի է ունենում անմիջապես նախադասության սկզբում, երբ հեղինակը հասկանում է, որ ճիշտ չի պլանավորել իր մտքի շարահյուսական արտահայտումը: Օրինակ՝ անգլերեն.

1. *That's certainly..* Obviously, if you go to other places in US, that's not true. (interview with A. Greenwood).

2. *But um. it's still..*there is a change because of the economy. (interview with T. England),

3. So *women..there are lots of women* managers, women line managers, so I've always been in an . environment where women have quite a big role anyway. (interview with C. Preston)

Վերջին օրինակում նախադասության սկիզբը փոխվում է՝ ըստ ներմուծված *there are lots of* բառախմբի: Հետաքրքրական է, որ մինի-վթարների վերջին երկու տարատեսակները հայերենի նյութում բացակայում են:

Այսպիսով, կարելի է նշել, որ ճշգրտումներով / ուղղումներով պայմանավորված մինի-վթարները բնորոշ են թե՛ անգլերենին և թե՛ հայերենին, որը երկու լեզուներում հանպատրաստից բանավոր խոսքի զուգաձև հատկանիշն է: Նկատի առնելով երկու լեզուների փաստական նյութի վերլուծության արդյունքները, կարելի է եզրակացնել, որ խոսքային ընդհատումներն իրենց բոլոր դրսևորումներով և տարատեսակներով հանպատրաստից բանավոր խոսքի հատուկ մի երևույթ է, որը, հավանաբար, կարող է հավակնել լեզվական համընդհանրույթի (սուբունիվերսալիայի) կարգավիճա-

կի, և դա այն այն դեպքում, եթե նմանատիպ ուսումնասիրությունների փաստական նյութը տիպաբանորեն համալրվի ավելի մեծ թվով լեզուների համապատասխան տվյալներով:

Գրականություն

Miller J., Weinert R. 2009, Spontaneous Spoken Language.Syntax and Discourse, Oxford University Press, p. 3:

Chomsky N. 1970. Aspects of the Theory of Syntax, the M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, p. 10:

К. Ш. Абрамян, К. Велян. О некоторых причинах прерываний в английском и армянском спонтанной речи. - В статье рассматривается одна из неотъемлемых черт спонтанной речи, а именно синтаксические прерывания или, иначе - синтаксические “аварии”. Последние имеют целый ряд как формальных признаков, так и причин. Предметом анализа в данной статье являются основные свойства одного из подтипов *мини-аварий* -разнородные по своим функциональным характеристикам речевые исправления. Как показывают данные анализа, речевые исправления свойственны как английской, так и армянской спонтанной речи, что позволяет предположить их универсальный характер.

K. Sh. Abrahamyan, K. Velyan. On some causes for interruptions in spontaneous talk in English and Armenian. - The article discusses one of the inherent features of spontaneous talk, namely, syntactic interruptions,or syntactic “accidents”, put otherwise. The latter have a wide range of formal properties, as well as reasons behind them. The article highlights the key properties of one subtype of *mini-accidents*, more specifically – speech repairs, which are not functionally homogenous. As the data for analysis indicate, speech repairs can be found both in English and Armenian, which suggests that speech repairs and syntactic interruptions caused by them could be considered to be a universal phenomenon.